

УДК 94 (477.75) «1917/1922»

Інституціональний підхід як науково-теоретичний інструмент вивчення процесів державного будівництва на кримському просторі в 1917 – 1922 роках

А.В. ІШИН

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського,
м. Сімферополь, Україна
E-mail: a.ischin@yandex.ru**Авторське резюме**

Наукова стаття А.В. Ішина присвячена науково-теоретичному обґрунтуванню інституціонального підходу як методологічного інструменту до вивчення процесів державного будівництва на Кримському просторі в 1917-1922 роках, важливою складовою якого є концепт «фрагментація влади». Виявляється визначальна роль останньої у динаміці історичного процесу в роки революційних суспільно-політичних трансформацій. Автор виокремлює чотири фундаментальні відмінності терміну «фрагментація влади» від терміну «двовладдя», який досі домінує в історіографії. Науково-теоретичний доробок А.В. Ішина ґрунтується на фундаменті досліджень М. Вебера, А.Я. Авреха, Г.З. Іоффе, а також деяких інших вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Ключові слова: державні установи, структурні особливості, інституціональний підхід, фрагментація влади.

Institutional approach as the scientific study of the theoretical tools of government in the Crimean area in 1917 - 1922 years

A.V. ISHYN

Taurida national V.I. Vernadsky university, Simferopol, Ukraine
E-mail: a.ischin@yandex.ru**Abstract**

Scientific article of A.V. Ishin is devoted the naukovo-teoretichnomu ground of institucional'nogo approach as a methodological instrument to the study of processes of state building on Crimean space in 1917-1922 years, the important constituent of which is koncept «fragmentation of power». The determining role of the last appears in the dynamics of historical process in the years of revolutionary social and political transformations. An author selects four fundamental differences of term «fragmentation of power» from a term «diarchy», which until now prevails in historiography. Naukovo-teoretichniy work of A.V. Ishin is based on foundation of researches of M. Veber, A.Ya. Avrekh, G.Z. Ioffe, and also some other domestic and foreign researchers.

Keywords: public institutions, structural features, institucional'niy approach, fragmentation of power.

Постановка проблеми. Комплексний аналіз суспільно-політичної ситуації 1917-1922 років на просторі колишньої Російської імперії, та, зокрема, в Україні і Кримському регіоні, дослідження вкрай складних та суперечливих процесів державного будівництва доби революції та Громадянської війни, цілком природно, викликає до життя пошук нових теоретико-методологічних форм дослідження, адекватного науково-теоретичного інструментарію, використання якого дозволить розв'язати низку важливих завдань, що постають перед сучасною українською історіографією.

Серед цих завдань варто вказати на виявлення специфіки утворення державних установ, що функціонували в рамках різноманітних політичних режимів; аналіз структурно-функціональних особливостей та специфіки взаємостосунків державних установ; виявлення

основних напрямів політики урядових інституцій в організаційній, кадровій, господарській, фінансовій, правоохоронній, агітаційно-пропагандистській, культурно-освітній сферах; з'ясування причин остаточного затвердження в Україні, та, зокрема на кримському просторі, більшовицької моделі Радянської влади та, відповідно, загальної поразки опонентів цієї моделі. Ця теза набуває особливої актуальності на тлі очевидної кризи методології історичного матеріалізму, властивої радянській історіографії.

Аналіз досліджень і публікацій. Важливо відзначити, що ще у радянські часи ряд видатних науковців-істориків звернули увагу на важливість вивчення структурних особливостей державного апарату, діяльності державних установ як важливого фактора у встановленні причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей історичного розвитку, з'ясування при-

чин та наслідків Громадянської війни.

Зокрема, А.Я. Аврех у монографії «Царизм накануне свержения» (М., 1989) [1] фактично пропонує власну теорію еволюції державного апарату, доводить діалектичний зв'язок між специфікою трансформацій державного апарату та розвитком держави в цілому. Актуальність низки важливих науково-теоретичних висновків цього автора, з нашої точки зору, цілком зберігається і сьогодні.

Г.З. Іоффе у монографії ««Белое дело». Генерал Корнилов» (М., 1989) [3] також звертає увагу на особливості стану державного апарату в Росії доби абсолютизму, доходить важливого висновку, що «розвал влади безумовно полегшив перемогу Лютневої революції, прискорив її» [3, с. 277].

В.І. Старцев у монографії «Революция и власть: Петроградский Совет и Временное правительство в марте – апреле 1917 г.» (М., 1978) на основі значного фактичного матеріалу аналізує співвідношення двох влад: Тимчасового уряду та Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів через призму боротьби провідних політичних сил у Росії [6].

Мета дослідження. Метою даного дослідження є науково-теоретичне обґрунтування інституціонального підходу до вивчення процесів державного будівництва на кримському просторі в 1917-1922 роках. Важливою складовою цього підходу є концепт «фрагментація влади». Виявляється визначальна роль феномена фрагментації влади у динаміці історичного процесу в роки революційних суспільно-політичних трансформацій.

Початкова хронологічна межа пов'язана з подіями Лютневої революції і, відповідно, їх безпосередньою екстраполяцією на суспільно-політичну ситуацію в Криму, а верхній хронологічний рубіж обумовлений загасанням повстанського антибільшовицького руху і, як наслідок, завершенням роботи «надзвичайних» органів влади, що створювалися в умовах масштабного соціально-політичного протистояння, тобто фактичним завершенням Громадянської війни в Криму. Примітно, що такого уявлення про хронологічні рамки Громадянської війни дотримувалися полководці, безпосередньо керуючі боротьбою проти збройного повстанства – М.В. Фрунзе, М.М. Тухачевський, Р.П. Ейдеман і деякі інші.

З іншого боку, зазначені хронологічні рамки обумовлюють період між крахом Російської імперії в лютому 1917 року і утворенням СРСР в грудні 1922 року, що власне завершило державно-правове конституювання кримського простору в умовах більшовицького режиму.

Методологічними принципами, на які ми спиралися при здійсненні даного науково-тео-

ретичного дослідження, виступають принципи об'єктивності, історизму, а також діалектики загального й особливого.

Виклад основного матеріалу. Важливу науково-теоретичну роль для наукового обґрунтування інституціонального підходу посідає теорія ідеальних типів видатного німецького соціолога та історика М. Вебера. Під ідеальним типом М. Вебер розумів абстрактні й довільні уявні конструкції історичного процесу. Ідеальний тип, таким чином, виглядає як теоретична схема, яка потім співвідноситься з суто емпіричною реальністю. Дана теорія органічно доповнена М. Вебером, його вченням про соціальні дії, котрі учений поділяє на кілька типів, а саме: ціль-раціональні (коли ціль дії ясно усвідомлюється), ціннісно-раціональні (цінність становить не кінцевий результат, а саму дію), афективні (дія здійснюється в стані афекту або сильних почуттєвих переживань), а також традиційні (здійснюються за звичкою) [2].

Екстраполюючи методологічні досягнення теорії М. Вебера у площину нашого дослідження, можна виокремити, як ідеальні типи, концепти «єдиної та неподільної Російської імперії» (цей концепт сповідувала царська адміністрація, а також значна частина керівництва Білого руху); «суцільного народовладдя» з абсолютизацією таких установ, як Установчі збори, Земські збори, громадські комітети тощо (зазначений тип притаманний свідомості діячів Тимчасового уряду та підлеглих йому установ); «Кримської держави» (сповідував Перший Кримський крайовий уряд); «Кримськотатарської національної держави» (цей ідеальний тип відбився в програмних настановах діячів кримськотатарської Директорії); «диктатури пролетаріату» (на зазначений тип орієнтувало керівництво РКП (б) та керівництво підлеглих йому кримських радянських республік) тощо.

Систематизований та проаналізований нами фактичний матеріал свідчить, що перераховані типи політичного устрою так і залишилися в чистому вигляді «ідеальними», тобто в абсолютному вимірі недосяжними, але виконували роль вагомого орієнтиру, своєрідного політичного маяка для цілої низки політичних режимів та представників різноспрямованих за ідеологією еліт.

Цілком природно тому, що саме ціль-раціональний (за М. Вебером) тип соціальної дії превалював у діяльності державних установ на кримському просторі в трагічні роки революції та Громадянської війни, хоча три інших, вказаних вище, типи також мали місце.

Теоретичні погляди М. Вебера у нашому дослідженні органічно співвідносяться з історико-політологічною теорією еліт – тобто ви-

сих шарів соціальної структури суспільства, які здійснювали важливі функції в політичному, технологічному, соціально-психологічному, культурному вимірі, основні положення якої сформулювали В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс.

Спираючись на підґрунтя зазначених теорій та концепцій, ми пропонуємо використовувати як науково-теоретичний інструмент при вивченні процесів державного будівництва доби революції та Громадянської війни інституціональний підхід, який має органічно доповнити домінуючий донині в науковій літературі історико-подієвий підхід.

Інституціональний підхід, з нашої точки зору, полягає в тому, що погляд на суспільно-політичний процес знаходиться в площині не «ззовні» (як в історико-подієвому вимірі), а, навпаки, «зсередини». Згідно із цим підходом, дослідницька увага звертається, перш за все, на підґрунтя та на організацію управлінських механізмів, внутрішню логіку прийняття як ключових, так і, на перший погляд, другорядних рішень, простеження наслідків цих рішень у найближчій та віддаленій історичній перспективі.

Система організації влади, акцентуація певних ціннісних орієнтирів, характер взаємодії між керівними органами набувають значення найважливішого (а іноді вирішального) чинника суспільно-політичного процесу.

З нашої точки зору, важливою перевагою запропонованого підходу є те, що він дозволяє чітко усвідомити «центральный нерв» епохи, простежити зміну соціально-ідеологічних домінант в управлінні Кримським регіоном, а також трансформацію методів управління.

Так, якщо в період між лютим та жовтнем 1917 р. управлінські механізми були підкорені ідеї скликання Установчих зборів, руйнівної по суті «демократизації» збройних сил, залучення до управління країною громадських організацій з неясними повноваженнями та статусом (т.зв. «громадські комітети»), соціальному популізму тощо, то в період широкомасштабної Громадянської війни значною мірою трансформується сама філософія управління. На наше переконання, взагалі Громадянську війну можна розглядати як боротьбу диктатур, але характер цих диктатур, їхні цілі та загальна спрямованість суттєво відрізнялися.

Якщо в підґрунті більшовицької диктатури спочатку полягала військово-комуністична політика, відверте бажання керманців РКП (б) максимально, у будь-який спосіб (масовий терор, ревізиції тощо) сконцентрувати у своїх руках ресурси для «світової революції», то диктатури Головнокомандуючого Збройних Білих сил Півдня, Гетьмана П. Скоропадського

були підкорені ідеї єднання різних верств населення, ефективних реформ, гармонізації соціальних протиріч на базі законності й порядку (хоча слід відверто визнати, що останні дві категорії по-різному усвідомлювалися різними окремими урядовими структурами антибільшовицької спрямованості та протягом усього періоду Громадянської війни залишались, скоріше, політичними ідеалами, ніж практичною реальністю).

Окремий феномен суспільно-політичного процесу розглянутого періоду – діяльність Першого та Другого Кримських крайових урядів. За допомогою інституціонального підходу можна чітко визначити, що сильною стороною і Першого, і, особливо, Другого крайових Кабінетів була опора на традиції місцевого самоврядування, оновлення владної еліти за рахунок місцевих самовідданих діячів, що дозволило здійснити низку важливих управлінських заходів.

Відповідно, застосування інституціонального підходу дає можливість встановити, як саме трансформувалося політичне значення тих чи інших державних установ.

Так, якщо в «міжреволюційний період» 1917 року реальне значення правоохоронних органів було вкрай низьким, то в період кримського «третього більшовизму» репресивні структури набувають ознак ледь не найважливішого інструменту керування, стають «державою в державі» [7], а іноді навіть конкурують із керівною владою Обласного комітету РКП (б).

Відповідно змінюється й політичне значення місцевого самоврядування: в період Лютневої революції та «крайовий період» воно випробує певне піднесення, а в період більшовицької диктатури – навпаки, занепад.

Таким чином, підсумовуючи зазначені положення, можна зробити висновок, що інституціональний підхід у дослідженні діяльності державних установ на кримському просторі в період 1917-1922 років виступає як оптимальний методологічний механізм і, одночасно, форма структуризації складного та багатогранного фактичного матеріалу.

В якості важливої складової цього механізму ми пропонуємо ввести новий науковий термін «фрагментація влади».

Треба відзначити, що досі у вітчизняній історіографії для усвідомлення та логічного висвітлення комплексу суспільно-політичних проблем, обумовлених наслідками Лютневої революції 1917 року, використовується науковий термін «двовладдя».

До наукового обігу цей надзвичайно важливий термін увійшов завдяки працям лідера більшовицької партії Радянської Росії та СРСР В.І. Леніна. Так, у проєкті партійної платфор-

ми «Завдання пролетаріату у нашій революції» (1917 р.) В.І. Ленін у такий спосіб сформулював сутність феномена двовладдя: «Найголовнішою особливістю нашої революції, особливістю, яка найбільш настійно вимагає вдумливого відношення до неї, є двовладдя, що створилося в перші ж дні після перемоги революції. Це двовладдя виявляється в існуванні двох урядів: головного, сьогоденного, дійсного уряду буржуазії, «Тимчасового уряду» Львова і Ко, котрий має у своїх руках всі органи влади, і додаткового, побічного, «контролюючого» уряду в особі Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, яка не має в своїх руках органів державної влади, але спирається безпосередньо на свідомо безумовну більшість народу, на озброєних робітників і солдатів» [5, с. 154].

На наше переконання, не слід вважати цей термін помилковим. Навпаки, він задає в цілому правильний вектор аналізу суспільно-політичної ситуації на просторі колишньої Російської імперії, що склалася після Лютневої революції. Проте, у той же час цей термін є неповним. А саме: поза межею наукової дії терміну «двовладдя» фактично залишився третій вагомий центр концентрації влади, який у 1917 році почав відігравати самостійну політичну роль – Ставка Верховного Головнокомандувача, а також її осередки на місцях – штаби окремих військових округів. Тут слід відмітити, що у свій час, Ставка відіграла особисту роль у відстороненні від влади імператора Миколи II, що взагалі можна вважати кульмінацією Лютневої революції. Політична роль Ставки суттєво зросла у період з 18 липня по 2 серпня 1917 року, коли посаду Головнокомандувача займав Л.Г. Корнілов – провідний архітектор невдалого збройного виступу, спрямованого на трансформацію системи державної влади у бік військової диктатури [4]. Проте і після ліквідації «корніловського заклоту» військова складова політичної системи продовжувала претендувати на власну політичну роль, особливо з урахуванням фактора триваючої світової війни, що переконливо доводить низка історичних джерел.

По-друге, термін «фрагментація влади» є більш універсальним, ніж «двовладдя». Якщо останнє стосується виключно площини стосунків органів Тимчасового уряду та Рад, то «фрагментацію» цілком доцільно екстраполювати не тільки в сферу взаємовідносин між різними за характером утворення органами влади, але й в площину конфліктів та протиріч між органами одного типу. Наприклад, низка виявлених нами архівних джерел наочно свідчить про конфлікти між суто військовими та військово-репресивними структурами в Криму в 1921 році. Або ми маємо свідчення протиріч

між Сімферопольською (більш поміркованою) та Севастопольською Радами в 1917 році, між Сімферопольським та Севастопольським революційними комітетами в 1918 році. Перелік таких прикладів можна наводити й надалі.

По-третє, запропонований нами науковий термін «фрагментація влади» має ще одну суттєву відмінність від терміну «двовладдя». Термінова дія двовладдя, згідно з висновками історіографії, обмежується часом з березня по липень або по жовтень 1917 року та пов'язується, відповідно, або з придушенням владою Тимчасового уряду петроградських збройних демонстрацій робітників, солдатів й матросів і набуттям цим урядом надзвичайних повноважень, або з подіями Жовтневої революції, яка привела до повалення Тимчасового уряду. Вживання ж терміну «фрагментація влади» (хоча із певними обмовками, пов'язаними із специфікою ситуації в кожному окремому регіоні) цілком правомірне відносно всього періоду Громадянської війни – аж до появи стійких ознак політичної стабільності, пов'язаних з остаточним встановленням більшовицької моделі Радянської влади, тобто не раніше 1922 року.

По-четверте, на наше переконання, вживаючи термін «фрагментація влади», дослідникам необхідно враховувати, що різноманітні урядові утворення (від Сибіру до Криму), Ради або їхні аналоги, а також військові штаби, керівні репресивні структури тощо, діяли не самі по собі, а фактично були трансляторами впливів реальних «центрів сили» – політичних партій та груп, керівних осередків національних рухів, а в ряді випадків навіть міжнародних суб'єктів геополітики. Цей чинник обумовлює ще одну важливу історичну якість цього терміну – фрагментація може починатися (або виявлятися) як боротьба особистостей (наприклад, О.Ф. Керенський – Л.Г. Корнілов, Й.В. Сталін – Л.Д. Троцький тощо), а згодом неодмінно набуває об'єктивних ознак, задаючи всьому політичному процесу руйнівну інерцію. Звідси випливає ще одна важлива теза, а саме: причини перемоги (і, відповідно, поразки) в Громадянській війні у вирішальній мірі обумовлювалися специфікою моделі самоорганізації політичного режиму – його реальною здатністю вчасно запобігти фрагментації, або припинити її на ранніх стадіях.

Висновки. Таким чином, використання інституціонального підходу і важливої складової цього підходу – концепту «фрагментація влади» дозволяє суттєво оновити наукові уявлення про змістовні ознаки, динаміку та характер процесів державного будівництва на кримському просторі періоду революції та Громадянської війни. Крім цього, інституціональний

підхід дозволяє дослідити внутрішню логіку політичних заходів, механізми і взаємозв'язки чисельних органів влади півострова, а також осмислити вагомий пласт управлінського досвіду, що акумулювався урядовими структурами, котрі представляли різні політичні режими і фактично працювали в екстремальних прифронтових умовах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аврех А.Я. Царизм накануне свержения / А.Я. Аврех. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
2. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebobr/.
3. Иоффе Г.З. «Белое дело». Генерал Корнилов / Г.З. Иоффе / Отв. ред. В.П. Наумов. – М.: Наука, 1989. – 291 с.
4. Керенский А.Ф. Дело Корнилова / А.Ф. Керенский. – М.: Задруга, 1918. – 199 с.
5. Ленин В.И. Задачи пролетариата в нашей революции (Проект платформы пролетарской партии) / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений (Март – апрель 1917). – 5-е изд. – М.: Из-во политической литературы, 1974. – Т. 31. – С. 149 – 186.
6. Старцев В.И. Революция и власть: Петроградский Совет и Временное правительство в марте – апреле 1917 г. / В.И. Старцев. – М.: Мысль, 1978. – 256 с.
7. Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Абрис, 1997. – 608 с.

Стаття надійшла до редакції 24.08.2013

REFERANCES:

1. *Avrekh A.Ya.* Tsarizm nakanune sverzheniya (On the eve of the overthrow of the tsarist government). M.: *Nauka*, 1989. 256 p.
2. *Veber M.* Izbrannoe. Obraz obshchestva (The image of the society). Mode of access: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/vebobr/.
3. *Ioffe G.Z.* «Beloe delo». General Kornilov («White matter»). M.: *Nauka*, 1989. 291 p.
4. *Kerenskiy A.F.* Delo Kornilova (Kornilov affair). M.: *Zadruga*, 1918. 199 p.
5. *Lenin V.I.* Zadachi proletariata v nashey revolyutsii (Proekt platformy proletarskoy partii). Polnoe sobranie sochineniy (mart – aprel 1917) (Tasks of the proletariat in our revolution (Draft platform for the proletarian Party). Complete works (march - april 1917)). 5-e izd. M.: *Iz-vo politicheskoy literatury*, 1974. Vol. 31. P. 149 – 186.
6. *Startsev V.I.* Revolyutsiya i vlast: Petrogradskiy Sovet i Vremennoe pravitelstvo v marte – aprele 1917 g. (Revolution and power: the petrograd soviet and the provisional government in march - april 1917). M.: *Mysl*, 1978. 256 p.
7. *Shapoval Yu.* ChK-GPU-NKVD v Ukraini: osobi, fakti, dokumenti (ChK-GPU-NKVD in Ukraine: those facts, documents). K.: *Abris*, 1997. 608 p.

Ішин Андрій В'ячеславович – кандидат історичних наук, доцент
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського
Адреса: 95007, м. Сімферополь, пр. Акад. Вернадського, 4
E-mail: a.ischin@yandex.ru

Ishyn Andrii Viacheslavovych – PhD in history, associate professor
Taurida national V.I. Vernadsky university
Address: 4, Akademika Vernadsky Avenue, Simferopol, 95007
E-mail: a.ischin@yandex.ru